

s-lõpuliste nimisõnade liitumisest

Sirje Mäearu

eesti keele instituudi vanemkeelekorraldaja

Keeletarvitaja on märganud või teab, et mõningatel juhtudel võib mõni *us*-liiteline nimisõna esineda liitnimisõna esiosas nimetava, mitte omastava käände vormis (nagu liitsõna tähenduse põhjal võiks eeldada). Sellist liitumist nimetatakse ka *s*-liitumiseks¹: *vabadusvõitlus* (vrd *võimuvõitlus*), *kirjutuslaud* (vrd *söögilaud*), *õmblusmasin* (vrd *niidumasin*), *kuumus-tunne* (vrd *rõõmutunne*), *rahvuskaslane* (vrd *eakaaslane*). *s*-liitumine on kujunenud *s*- ja *ne*-sõnade *se*-lõpulisest omastavast: 1) *haiguse idu*, *teenimise võimalus* → 2) *haiguseidu*, *teenimisevõimalus* → 3) *haigusidu*, *teenimisvõimalus*.² See toob küsimuse, kas ja millal võiks sellist liitumist kasutada ka teiste *s*-lõpuliste sõnade puhul. Artiklis³ vaadeldakse *s*-sõnade liitumiskäitumist ning selle kajastust õigekeelsusallikates.

s-liitumist on käsitletud grammatikates, õpikutes jm keelekirjutistes. Johannes Aavik on nimetavalisele liitumisele pühendanud terve raamatu – „Nominatiivsed liitumised” ilmus 1914 ja selles on Aavik vaadelnud ka *us*- (*es*-, *is*-) ja *ne*-sõnade liitumist. Aavik ütleb, et tegusõnadest lähtuvad *us*- (*is*-) nimisõnad liituvad nimetavaliselt sagedamini (ja näiteid on ka vanemast keelest) kui nimisõnast lähtuvad. *us*-, *is*-sõnade *s*-liitumisest on kirjutanud ka Karl Vainula (1932). Elmar Muuk ja Mihkel Tedre (1934) on nimetanud ka täiendsõna struktuuripiiranguid, samuti nt Henno Jänes

¹ *s*-liitumine puudutab ka *mine*-, *lane*-, *line*-, *ne*-sõnu (*esinemisjulgus*, *teadlasvahe-tus*, *töölisperekond*, *naisarst*), mida selles artiklis ei käsitleta. Vaatluse alt jäävad välja ka sellised liitsõnad, kus liitumistähenduse järgi peabki nimetav olema, nt *terasnõu*, *tellissein*, *narmasjuur*, *kerisahi* (reegleid vt nt EKK: 405–406).

² *s*-liitumise kujunemise kohta vt nt Kull 1964: 139–140; Erelt 2007: 264–265.

³ Samal teemal on ilmunud lühikirjutis keelenõuande lehel, vt <http://keeleabi.eki.ee/index.php?leht=8&id=334>.

ja Olev Parlo (1939), Eduard Väari (1968), Tiiu Erelt (2007), Reet Kasik (2015). Põhjalikumalt on *s*-liitumises osalevaid sõnatüüpe vaadelnud Arnold Kask (1967).

Õigekeelsusreeglid näevad *s*-liitumise võimaluse ette juhul, kui liituv *s*-lõpuline nimisõna on nimetavas kas kolme- või enamasilbiline (olenemata vältest) või kahesilbiline ja III vältes. *s*-liitumises saavad osaleda *us*-lõpulise liitega (-*us*, -*dus*, -*lus*, -*mus*, -*ndus*, -*sus*) tuletised, nagu nt *ohutus*, *haridus*, *komblus*, *tulemus*, *turundus*, *paarsus*: *ohutusrihm*, *haridusminister*, *kombluspolitsei*, *tulemusrikas*, *turundusjuht*, *paarsuskontroll*, ning *is*-lõpulise liitega (-*is*, -*dis*, -*tis*) tuletised, nagu nt *koostis*, *öeldis*, *elatis*: *koostisosa*, *öeldistäide*, *elatisnõue*. *s*-liitumist ei peeta võimalikuks, kui sõna on nimetavas kahe- silbiline ja I või II vältes, nt *kohus*, *pinnas*, *viivis*: *kohusetunne*, *pinnasepuur*, *viivisevõlg*, või ühesilbiline, nt *käis*, *veos*: *käiseauk*, *veosekäive*.

Kuna *us*-lõpuga tuletisi on kõige rohkem, on palju ka *us*-lõpulise esiosaga liitnimisõnu. Mõnevõrra osaleb liitumises ka *is*-lõpulisi tuletisi. Peale tuletiste on *s*-lõpuga ka liigendamatud omasõnad, nt *kohus*, *nõges*, *rääbis*, ning laen- ja võõrsõnad, mis käänduvad eesti sõnade moodi *e*-liselt, nt *tärklis*, *tiisikus*, *kookos*, *viirus*, *tennis*, *süüfilis*. *s*-liitumise võimalikkus oleneb sõna struktuurist. *s*-lõpuga nimisõnade puhul on räägitud eeskätt *s*-liitumisest nimisõnadele, mõnes allikas on mainitud ka omadussõnu (Aavik 1914: 24; Vainula 1932; Erelt 2007; Kasik 2015).

Keelekorraldus on *s*-liitumist normimisega suunanud, mis kajastub ka õigekeelsussõnaraamatutes. Samas pole kõike võimalik automaatselt *s*-liitumise peale normida. Nii ongi *s*-liitumine sõnuti ebaühtlane: mõne sõna puhul võib esineda üksnes reeglipärast omastavalist liitumist: *mustusekord*, *palavusepelgus*, *saatuseloop*, *tärklisesisaldus*, *ümbrusetaju*, mõne sõna puhul ainult *s*-liitumist: *elatisvõlglane*, *haiguskolle*, *nakkusallikas*, *päevituskreem*, *vaimustushüüe*, *õigusrikkujad*, ning mõne sõna puhul nii omastavalist kui ka *s*-liitumist: *haigus(e)tekitaja*⁴, *kaotus(e)kibedus*, *loodus(e)sõber*, *puhkus(e)päev*, *teadus(e)himu*, *vabadus(e)kaotus*, *valgus(e)kartlik*.⁵

s-liitumine on üldistunud ka sihitliku täiendosa korral: *arvamus-avaldus* (arvamust avaldama), *loodusvaatlus*, *niiskuseemaldi*, *soojusmõõtur*,

⁴ Selline vormistus märgib seda, et võimalik on nii omastavaga *haigusetekitaja* kui ka *s*-liitumisega *haigustekitaja*.

⁵ Näited on õigekeelsussõnaraamatust, üldkeeles võib omastavalist liitumist olla rohkem.

vastavushindamine. Sihitislikku *s*-sõna on varem soovitatud tarvitada üldiselt omastavas käändes⁶, nt *tervisehoid*⁷, *vaimustuseavaldus*, *kõrgusekartus*, *kosmoseuuring*. Tiiu Erelti (2007: 265) järgi ei õigusta sihitislikud täiendosad erandistaatust, vaid alluvad *s*-liitumise leviku üldtendentsile. Erelti arvates pingutas kooligrammatika siin asjatult, õpetades, et selline täiendsõna tuleb omastavaliselt liita. Tänapäeva allikates pole sihitislikku laiendsõna enam eraldi esile toodud, seesugused näited on teiste liitumiste hulgas.

Sihitisliku täiendiga liitsõnade puhul on märgata tugevat tendentsi *s*-liitumise poole, oma osa on siin ka normingutel. Varasemates ÕSides on valdav omastavaline liitumine, uuemates on tulnud nimetavaline selle kõrvale või asemele. Nt VÕS 1953, 1960, 1976 *haigusetekitaja*, *niiskusesisaldus*, *huumusesisaldus*, ÕS 1999 jj *haigus(e)tekitaja*, *niiskus(e)sisaldus*, *huumus(e)sisaldus*; VÕS 1953, ÕS 1960 *looduseuurija*, ÕS 1976 *loodus(e)uurija*, ÕS 1999 jj *loodusuurija*; VÕS 1953 *kindlustusevõtja*, ÕS 1999 jj *kindlustusvõtja*. On ka juhtumeid, kus nimetava kõrvale on tulnud omastav, nt VÕS 1953 *valgusnõudlik*, ÕS 1960, 1976 *valgusenõudlik*, ÕS 1999 jj *valgus(e)nõudlik*.

Alljärgnevalt vaatlen *s*-liitumist täiendsõna tüübi järgi.

harjutus-tüüp

s-liitumine on võimalik siis, kui sõna on nimetavas käändes kolme- ja enamasilbiline⁸, nt *tulemus*, *nõrdimus*, *pangandus*, *vahetuvus*.

us-lõpulise liitega sõnad liitnimisõnades:

- 1) kolmesilbilised I-vältelised: *asendusema*, *ehitusmaterjal*, *higistusvahend*, *hämaruslüli*, *karistusseadustik*, *libedustõrje*,

⁶ Vt nt Eesti Kirjanduse Seltsi keeletoimkonna 5. aprilli 1932. a otsus (EKS KT); Vainula 1932: 24; Muuk-Tedre 1934: 42 (sõna *tervisehoid* kõrval erandlikuna ka *tervishoid*; *uudishimu*); Aavik 1936: 24 (erand *tervishoid*); Jänes-Parlo 1939: 28; Kure 1949: 29; Kask 1967: 39–40 (erandid *arvamusavaldus*, *tervishoid*, *seadusandlus*); Väari 1968: 170; Valgma-Remmel 1970: 316 (erandid *seadusandlus*, *tervishoid*, *muinsuskaitse*, *looduskirjeldus*). Valter Tauli (1972: 10) järgi esineb omastavaline liitumine juhul, kui põhisõnaks on *ja*- või *mine*-vorm ja sellega väljendatud tegevus on sihitud laiendsõnaga väljendatule (*looduseuurija*, *soojusemõõtja*, *õigusemõistmine*).

⁷ Sõna *tervis* liitumise kohta vt pikemalt allpool.

⁸ Kolmesilbilisi on nimetanud nt Kask 1967: 38; Väari 1968: 170; Kasik 2015: 302, kolme- ja enamasilbilisi EKK: 406; Erelt 2007: 266.

lülitusmehhanism, masendusmeeleolu, olelusvõitlus, turundusidee, valitsusasutus, ärevushoog; aastavahetuspidu, umbusaldusavaldus, veevarustussüsteem; II-vältelised: arveldusosakond, hallituseen, harjutusväljak, hoonestusõigus, koolitusassistent, pangandussek- tor, soojustuskiht, sünnitusarst, teenistuskäik, tühjendusmüük, viisakusnõue, perspektiivitustunne (silpe loetakse rõhust alates); lastehalvatusepideemia, otsekorraldusleping, siseviimistlusfirma; III-vältelised: nähtavuskaugus, nõrdimuspuhang, pettumustunne, sõltuvushaige; kokkukuuluvustunne;

- 2) neljasilbilised: *vahetuvusseadus, turvalisuskaalutlus, lootusetu- tunne, süüdimatusseisund;*
- 3) viiesilbilised: *karistamatustunne, ühinematuspoliitika.*

Kui arvestada seda, et *lilus-* ja *matus-*lõpuliste sõnade liitumist mõjutab pigem kaasrõhk (nagu märgiti Oma Keele kolleegiumi tagasisides artikli kohta), viiks see need *tehas-*tüüpi, mille puhul peaks liitumine seniste reeglite järgi olema omastavaline. ÕS on andnud *lilus-* ja *matus-*lõpu- lise täiendsõnaga liitsõnad üksnes *s-*liitumisega, nt *perioodilisusseadus, turvalisuskaalutlus, teralisusarv* (fotograafias); *liitumatuspoliitika, pida- matusside, rahuldamatustunne, sekkumatuspoliitika, ühinematusliikumine.* Üldkeeles on näha ka omastavalist liitumist, mille eelistamise korral on sagedam lahkukirjutus, vrd konkreetse vormi täppisotsinguid Google'ist (vaadatud 10.10.2016): *turvalisusnõue* 21 kasutusjuhtu, *turvalisusenõue* 7, *turvalisuse nõue* 31⁹, *rahuldamatustunne* 31, *rahuldamatusetunne* 15, *rahuldamatuse tunne* 46.

Vähesel määral osaleb *s-*liitumises ka *is-*lõpuga tuletisi: *ehitisregister, elatisvõlglane, hüvitistaotlus, kohustisõigus, tagatiskiri.*

Peale liitnimisõnade esineb *s-*liitumist ka liitomadussõnades: *ehi- tisalune, elamusvaene, haridusvaenulik, inimsusvastane, kivistirikas, kahetsusväärne, koristusküps, merenduslane, põrutuskindel, rasedusaegne, vajaduspõhine, valitsustruu; hallituskindel, istutusjärgne, mürgistuskaht- lane, rühmitusülene, saavutusrohke, sünnituspuhune, teenistusvalmis, uuendusmeelne; salakaubandusvastane, veeuputuseelne, sõjaväeteenistus- kõlbmatu; harjumuspärane, sõltuvusvastane; turvalisusalane.*

---

⁹ Arvesse on võtmata täiendist tulenev lahkukirjutus: *tarkvara turvalisuse nõue.*

Peale *us-*, *is-lõpuga* tuletiste liituvad nimetava vormis ka käänamise ja liitumise poolest *harjutus-tüüpi* sõnade taoliseks mугanenud laen- ja võõrsõnad (Kask 1967: 38). Sellist sõna sisaldavad *riitsinusõli*, *süüfilishaige*, *teetanusvaktsiin*, *teetanusvastane*, *tiisikushaige*.

Omastavalise liitumisega on nt *pimedusepelgus*, *tagatiseandja*, kahe-suguse liitumisega *hubasus(e)tunne*, *vabadus(e)armastus*, *vabadus(e)kaotus*; samuti *piiritus(e)tehas*, *piiritus(e)tööstus*. Kuna selliseid näiteid pole palju, saab järeldada, et *harjutus-tüübi* korral on *s-liitumine* võrdlemisi üldine.

raskus-tüüp

us- ja *is-lõpulise* liitega nimisõna liitub nimetava vormis, kui ta on nime-tavas käändes kahesilbiline ja III-välteline, nt *loodus*, *nakkus*, *koostis*.

Rohkesti on *us-lõpulise* esiosaga liitnimisõnu: *haigushüvitis*, *haigustunne*, *haldusosakond*, *kahtlusalune*, *kiiruspiirang*, *koltushaigus*, *koormustaluvus*, *langustrend*, *liiklusjärelvalve*, *looduskaitse*, *loovuskoolitus*, *nakkuskolle*, *nakkustõrje*, *nõidussõna*, *paiksustsenssus*, *pikkusühik*, *rahvusrühm*, *raskusjõud*, *reostustaluvus*, *seaduseelnõu*, *soojuskadu*, *suhtlusoskus*, *süüdistustunne*, *teadusajakiri*, *teadvushäire*, *toetussumma*, *töötusmäär*, *vaesuspiir*, *varguskatse*, *õendusteade*; *alaväärsustunne*, *iseseisvuspüüe*, *silmaümbruskreem*, *õigekeelsussõnaraamat*; *likkus-lõpulised*: *kõlblikkusaeg*, *piinlikkustunne*, *pärlikkusteooria*, *tundlikkuslävi*; *abikõlblikkuskriteerium*, *aupaklikkustunne*; võõrtüvelised *us-lõpulised* (silpe loetakse rõhust alates): *immuunsuskadu*, *kollektiivsustunne*, *lojaalsuskampaania*. Vähesel määral on *is-sõnade* näiteid: *koostisaine*, *koostisosa*, *kaetisrohi*.

s-liitumist esineb peale liitnimisõnade ka liitomadussõnades: *austusväärne*, *haiguskahtlane*, *häälduspärane*, *kaotusrohke*, *kiirgustundlik*, *koormusvaba*, *kuumuskindel*, *loodussäästlik*, *mõistusvastane*, *nakkusõrn*, *ootusrikas*, *rahvusülene*, *süüdistusvaene*, *vaatlusalune*, *valgusküllane*, *võitlusvalmis*, *väärtuspõhine*; *ülemaatuseelne*.

Kaks sõna, mis suure hulga liitsõnu moodustavad, on *seadus* ja *õigus*.

s-liitumisega on nt *seadusandja*, *seadusandlus*, *seaduseelnõu*, *seadusjõud*, *seadusjärgne*, *seaduskuulekas*, *seaduspärane*, *seadusrikkuja*, *seadusrikkumine*, *seadusvastane*; *õigusajalugu*, *õigusakt*, *õigusalane*, *õigusjärglane*, *õigusjärgne*, *õigusjõud*, *õiguskaitse*, *õiguskantsler*, *õigusloome*, *õigusnorm*, *õigusriik*, *õigusrikkuja*, *õigusrikkumine*, *õigussüsteem*, *õigusteade*, *õigusvahemees*, *õigusvastane*, *õigusvõime*.

Liitumismuutused puudutavad eeskätt sihitislikku täiendsõna: VÕS 1953 *seaduserikkuja*,

ÕS 1960, 1976 *seaduserikkuja, seaduserikkumine*, ÕS 1999 *seadus(e)-rikkuja, seadus(e)rikkumine*, ÕS 2006 jj *seadusrikkuja, seadusrikkumine* (parem kui *seaduserikkumine*); VÕS 1953 *õiguserikkumine*, ÕS 1960, 1976 *õiguserikkuja, õiguserikkumine*, ÕS 1999 jj *õigusrikkuja, õigusrikkumine* (parem kui *õiguserikkumine*); VÕS 1953, ÕS 1960 *seadusvastane*, ÕS 1976 *seadus(e)vastane*, ÕS 1999 jj *seadusvastane*; ÕS 1960 jj *õigusvastane*.

Omastavalise liitumisega on eelkõige teatava värvinguga sõnad: *seadusekonks, seadusemees, seadusesilm, seadusetundja, seadusetäht, seaduseväänaja; õiguseleidja, õigusenõudja, õiguseotsija, õiguseväänaja*.

s-liitumisele alluvad ka võõrast päritolu *raskus*-sõnad (Kask 1967: 39): *bambustihnik, huumuslembene, huumuskiht, huumusrikas, kookospalm, kookospähkel, kookosõli, luksusese, luupushaige, moorusmari, mooruspuu, muskusnääre, tsitrusistandus, tsitrusvili, tsitrusõli, tüüfushaige, viirusahaige, viirusvaba, viirusvastane, viirusõpetus*.

Siin rühmas ei paista s-liitumine olevat nii üldine kui *harjutus*-tüübis. Üksnes omastavas on *kahtlusekübe, kahtluseseeme, kahtluseuss, kahtlusevari, kindlusemüür, küllusesarv, mustusesisaldus, mustusevedaja, mõistuseinimine, puhtusearmastus, puhtusekontroll, puhtusepidamine, saatuselök, truudusemurdmine, tärklikesisaldus, tärkliiserikas, ümbrusetaju; aktusesaal, kosmoselaev, kosmoselend, kosmoseuurija, kursusetöö*.

Kahel kujul esinevad nt *haigus(e)tekitaja, kaotus(e)valu, kõrgus(e)-kartus, lahkus(e)avaldus, loodus(e)sõber, nakkus(e)kandja, niiskus(e)-sisaldus, puhkus(e)graafik, puhkus(e)tasu, rõskus(e)laik, saatus(e)-kaaslane, seiskus(e)vahe, sõprus(e)avaldus, tarkus(e)päev, teadus(e)huviline, truudus(e)vanne, tärkliis(e)tööstus, uhkus(e)asi, vaesus(e)tunnistus, valgus(e)nõudlik, valgus(e)tarve, väetis(e)lahus, õigus(e)mõistmine, pärisorjus(e)aegne, pärisorjus(e)vastane; huumus(e)sisaldus, kookos(e)-helbed, kursus(e)kaaslane, kursus(e)õhtu, tüüfus(e)pisik*.

teos- ja tehas-tüüp

s-liitumist ei soovitata laiendada *teos*-tüübi sõnadele¹⁰ ning I- ja II-vältele *tehas*-tüübi sõnadele¹¹. Põhjuseks on nt märgitud kaasrõhku: kui *-e* satub kaasrõhulisele kohale, siis ta ei kao (Veski 1957: 29): *jänesejaht, orasepõld, sügiseilm, terasetööstus, madruseülikond*. Tuletistest kuuluvad siia peale *us*-liiteliste (*vanus, katus*) ja *is*-liiteliste (*pistis, viivis*) ka *s*-liitelised (*seos, lihas, liiges*).

Selle rühma sõnad on nimetavas käändes

- 1) ühesilbilised, nt *toes, veis, veos: toesehaigus, veisekasvatus, veosekindlustus*;
- 2) kahesilbilised I-vältelised, nt *kohus, lihas, vanus: kohusetruu, kohusetäitja, lihasekramp, lihasevalu, lihaserebend, lihasesisene, lühisevool, nõgesejahu, terasetarne, terasemark, terasevalu, vanusepiirang, vanuserühm, vanusetasu*; II-vältelised, nt *katus, liiges, pistis, tennis: harjasekimp, katusealune, kõõluserebend, kääbuse-taoline, kütisetegemine, liidesepeesa, liigesehaigus, liigesejäikus, liigese põletik, liigesetrauma, matusekorraldaja, otsusekindel, pinnasekiht, pistiseandja, räabisepüük, sepisekunst, tellisetehas, tellisepress, uudisegrupp, uudisekünnis, viivisemäär, viivisevaba; arahhiseõli (silpe loetakse rõhust alates), herpesviirus, iirisejäätis, iirisekaste, tennisepall, tennisesarik, tennisväljak*.

Kahesuguse liitumisega on nt *kütis(e)maa, tennis(e)hall, tennis(e)kingad*.

Nimetava vormis on erandlikult *uudishimu*, samuti *sügis*-liitsõnad, mis algul olid käibel omastavalisena: VÕS 1946 *sügiseilm, sügisekuu, sügisepäev* jt. *s*-liitumine tuli esialgu omastava kõrvale: VÕS 1953 *sügis(e)-hommik, sügis(e)ilm, sügis(e)kuu, sügis(e)mantel, sügis(e)päev*; ÕS 1960, 1976 *sügishommik* jt = *sügishommik* jt ning lõpuks asemele: ÕS 1999 jt *sügishommik, sügisilm, sügismantel*.¹²

Probleemseimad kahesilbilised sõnad selles rühmas on praegusajal liitsõnarohtkuse ja *-sageduse* tõttu *liiges* ja *lihas*. Kui võrrelda Google'i

¹⁰ Muuk-Tedre 1934: 42; Kask 1967: 39.

¹¹ Muuk-Tedre 1934: 42; Kask 1967: 39; Kindlam 1976: 184; Erelt 2007: 266. Kasik 2015: 303 nimetab kahesilbilisi II-vältelisi *us*-tuletisi, varem (2013: 217) on nimetanud ka I-vältelisi.

¹² Peale sõna *sügis* liitub nimetava vormis ka *kevad* (*kevadhommik, kevadilm, kevadmantel*), ent mitte *suvi* ega *talv* (*suvehommik, suveilm, talvepäev, talvemantel*).

keelekasutust (vaadatud 12.09.2016), on omastavalise ja s-liitumise suhe mõne liitsõna põhjal järgmine:

liigesehaigus 45 000 kasutusjuhtu, *liigshaigus* 6100; *liigesejäikus* 1490, *liigesjäikus* 4720; *liigsekapsel* 5270, *liigekapsel* 1920; *liigespõletik* 59 600, *liigepõletik* 3040; *liigesevalu* 59 400, *liigesvalu* 14 800; *liigesevõie* 3250, *liigesvõie* 1740;

lihasejõud 1240, *lihasjõud* 12 500; *lihasekramp* 891, *lihaskramp* 21 000; *lihasemass* 1030, *lihasmass* 77 200; *lihasenõrkus* 2370, *lihasnõrkus* 16 200; *lihasepinge* 3150, *lihaspinge* 38 000; *lihasetöö* 1940, *lihastöö* 7800.

Sellest on näha, et sõna *liiges* puhul on valdav omastavaline liitumine, kuid sõna *lihas* puhul domineerib juba s-liitumine. Põhjuseks võib mh olla nimetavalise esiosaga liitsõnade, nagu *lihaskasvaja*, *lihaskest*, *lihaskude* (koostist näitav täiendsõna on reeglipäraselt nimetavas), *lihaskiud* (erandliku s-liitumisega sõna anatoomias, üldkeeles *lihasekiud* nagu *närvikiud*), eeskju.

Kahe vältega sõnad

Mõni sõna on käibel nii teises kui ka kolmandas vältes. Vältelisusest oleneb ka liitumine. Sellised vältelt variantsed s-sõnad on nt *tervis*, *teenus*, *leelis*.

Tervis moodustab suurel hulgal liitsõnu, eesti keele tekstikorpuses EstonianNC (vaadatud Sketch Engine'i kaudu) leidis mitusada liitsõna, kus *tervis* täiendiks. Selliseid liitsõnu tuleb pidevalt juurde ja osa neist jõuab ka sõnaraamatusse.

Sõna *tervis* oli varem normitud III-vältelisena, osas liitsõnus esines ka s-liitumine, mis kahesilbilise III-vältelise sõna puhul on reeglikohane võimalus: EÕS III ` *tervis* (kriipsuke ` märgib III vältet): `*tervis(e)allikas*, `*tervis(e)hoid*, `*tervis(e)kahjulik*, `*tervis(e)leht*, `*tervis(e)muda*, `*tervis(e)riike*, `*tervis(e)vesi*; `*tervisehooldamine*, `*tervisehävitus*, `*tervisekarastus*, `*terviseparandus*.

Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteimkond otsustas 17. mail 1938 lubada sõnast *tervis* nii II- kui ka III-vältelist kuju (Kask 1938: 61) ning järgmistes ÕSides tuligi III-vältelise kõrvale II-välteline variant. See toob mõne väljaande puhul küsimuse, mis vältes on liitsõna esiosa. Elmar Muuk ütleb oma sõnaraamatu sissejuhatuses (VÕS 1946: 9), et otsitava täisvormi leidmiseks tuleb asendusmärk ~ asendada „sõnarühma esimese jämedatrükilise

sõnaga”. Kuna esimene märksõna on III-välteline, siis võiks arvata, et see osaleb ka liitsõnus: `tervis(e)hoid, `tervis(e)kahjulik, `tervisekarastus, `terviseparandus, `tervisleht, `tervismuda, `tervisrike, `tervisvõimlemine.

VÕS 1953 annab esikohal III-vältelise variandi. Seda, kumb kahest sama kujuga, aga eri vältega sõnast osaleb liitsõnamoodustuses, pole öeldud. Kui eeldada, et esimene, III-välteline, on s-liitumine reeglikohane: `tervishoid, `tervisleht, `tervismuda, `tervisrike; omastavaga nt `tervisekarastus, `terviseparandus.

ÕS 1960 annab esikohal II-vältelise variandi, mis on ka liitsõnus täiendosaks. Suuremas osas näidetes osaleb omastav: *tervisehäire, tervisekahjulik, tervisekahjustus, tervisekaitse, tervisekarastus, terviseleht, terviseparandus, terviserike*; osa on kahel kujul: *tervis(e)muda, tervis(e)vesi* ning üks ainult nimetavas: *tervishoid*. Seega näeme kolmes liitsõnas II-vältelise sõna s-liitumist.

ÕS 1976 suunab III-välteliselt liitumiselt II-vältelisele: `tervisehäire jt = *tervisehäire* jt. Erandliku liitumisega on *tervishoid* ning *tervismuda, tervisvesi* (omastavaliste *tervisemuda, tervisevesi* kõrval).

Ka ÕS 1999, 2006, 2013 annavad mõlemad variandid (esikohal on II-välteline), märkides, et liitsõnus on harilikult II välde. Ainult s-liitumisega on *tervishoid*, kahesuguse liitumisega *tervis(e)muda, tervis(e)vesi*, 2006. a ÕSi on lisandunud *tervis(e)edendus*. Google'i otsing (vaadatud 12.09.2016) näitab viimase puhul omastavalise liitumise ülekaalu: *terviseedendus* 90 400 kasutusjuhtu, *tervisedendus* 59 100.

Tervis on probleemne olnud juba 40 aastat tagasi. Nt on Ester Kindlam (1976: 184–185) arutlenud sõna *tervis* liitumise üle. See, kas sõna on II või III vältes, määrab ka tema liitumismooduse, st II-välteline sõna peaks olema omastavas käändes. Kunagi oli *tervis* fikseeritud üksnes III-vältelisena ja sellest ajast on pärit ka *tervismuda* ja *tervisvesi*, mis nüüd küll on käibel II-vältelisena, nagu ka *tervishoid*, mis on liitumise kohalt pretsedenditu (küll oleks sobitunud III-vältelise esiosaga liitsõna teiste analoogsete, nagu *looduskirjeldus, muinsuskaitse*, hulka). Kindlam kirjutab, et ka *tervis*-sõna II-vältelisuus peab kajastuma liitumislaadis, kuid muuta *tervishoid* reeglipäraseks II-vältelise esiosaga *tervisehoiuks* on praegu hilja. „Küll aga pole veel hilja suunata ülejäänud juhtusid II-välteliste täiend sõnade üldrühma, kasutades e-liitumusi. See on mõistlik suund juba sellegi poolest, et ei põhjusta kokkupõrget ka nende keelevaistuga,

kelle isiklikus leksikonis on *tervis* III vältes¹³: on ju täiesti võimalik III-vältelistest sõnadest moodustada vokaalliitumisigi (nagu *seadusevastane*, *määrusekohane*, *teadusemees* jne).” Kui *tervishoid* välja arvata, on teistel *s*-liitumisega *tervis*-liitsõnadel ÕSides esitatud ka omastavaline paralleelvariant: *tervis(e)muda*, *tervis(e)vesi*, *tervis(e)edendus*.

Teenus oli algul normitud II-vältelise (ÕS 1960, 1976). 1999. a ÕSi lisandus III-välteline variant ning 2006. a ÕSi esimene liitsõna, kus *teenus* on täiendsõnaks: *teenustasu*. Kuna märksõnu on kaks, tekib küsimus, millises vältes on täiendsõna. *s*-liitumise reegli järgi peaks olema III valde: `teenustasu. II-välteline täiendsõna lisaks uue näite erandlikku II-vältelisse *s*-liitumisse (II valte puhul oleks reeglipärane *teenusetasu*). Uusi liitsõnu, mis pole veel sõnaraamatutesse jõudnud, on nt *teenuseleping*, *teenusemajandus*, *teenusepõhine*. Keeletarvitajal on nende moodustuse suhtes kõhklusi, nagu näitavad keelenõuandele tulnud küsimused.

VÕS 1946, ÕS 1960, 1976 on fikseerinud sõna **leelis** III-vältelise, mis esineb nõnda ka liitsõnus `leelis(e)kindel, `leelisesisaldus. ÕS 1999 jj esitavad ka II-vältelise variandi (antud esikohal), mistõttu liitsõnade puhul tekib siingi küsimus, mis vältes on täiendsõna.

Kokkuvõtteks

Vaadeldud materjali põhjal võib öelda, et *s*-liitumine on rohkenenud reeglikohastes tüüpides (kolme- ja enamasilbiline ning kaheasilbiline III-välteline *s*-lõpuline nimisõna) ning on tasapisi laienemas ka kaheasilbilisele I- ja II-vältelisele *s*-nimisõnale. ÕSi tegijatel tuleks koos Emakeele Seltsi keeleteimkonnaga kriitilisse liitumistüüpi kuuluvate *s*-sõnade liitumine sõnuti läbi vaadata, et hinnata nende liitumiskäitumise muutusi.

Viidatud kirjandus

Aavik, Johannes 1914 [kaanel 1915]. Nominatiivsed liitumised. Eesti Kirjanduse kaasanne. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.

Aavik, Johannes 1936. Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus.

EKK = Mati Ereht, Tiiu Ereht, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

---

¹³ III-vältelise esiosaga liitsõnu võiks esitada ka ÕS.

- EKS KT = EKS-i Keeletoimkonna otsuseid. – Eesti Keel 1932, nr 3, lk 85–86.
- Erelt, Tiiu 2007. Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- EÕS = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. I–III, 1925–1937. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Jänes, Henno, Olev Parlo 1939. Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele V. Tuletusõpetus. Progümnaasiumi V, reaalkooli III ja kutsekooli III klassile. Teine, täiendatud trükk. Redigeerinud mag. Joh. Aavik. Haridusministeeriumi poolt koolidele tarvitamiseks lubatud. Noor-Eesti Kirjastus.
- Kasik, Reet 2013. Komplekssete sõnade struktuur. – Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 3. Tartu.
- Kasik, Reet 2015. Sõnamoodustus. – Eesti keele varamu I. Tartu Ülikooli kirjastus.
- Kask, Arnold 1938. EKS-i Keeletoimkonna viimaste koosolekute otsuseid. – Eesti Keel, nr 2, lk 55–62.
- Kask, Arnold 1967. Eesti keele grammatika. III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder. Tartu.
- Kindlam, Ester 1976. Mõnda tervisest ja sellest, mis temaga seotud on. – Ester Kindlam. Meie igapäevane keel. Tema hoolet ja seadet. Tallinn: Valgus, lk 182–185.
- Kull, Rein 1964. Liitnimisõnade kolm peamist liitumisrühma. – Emakeele Seltsi aastaraamat X. Tallinn, lk 137–150.
- Kure, Kristjan 1949. Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks. Keskkooli IX klassile, õpetajate seminaridele ja instituutidele. I vihik. Tuletusõpetus. Tallinn: Pedagoogiline Kirjandus.
- Muuk, Elmar, Mihkel Tedre 1934. Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus. Neljas, muutmata trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Tauli, Valter 1972. Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Institutionen för finsk-ugriska språk. Soome-Ugri Keelte Instituut. Upsala.
- Vainula, Karl 1932. Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat. Autori kirjastus Tallinnas.
- Valgma, Johannes, Nikolai Remmel 1970. Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. trükk. Tallinn: Valgus.
- Veski, Johannes Voldemar 1957. Ääremärkusi nimisõnade liitmise kohta eesti kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 21–35.
- VÕS 1946 = Elmar Muuk. Väike õigekeelsus-sõnaraamat. 8. trükk. Tartu: Teaduslik Kirjastus.

- VÕS 1953 = Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Vääri, Eduard 1968. Eesti keele õpik keskkoolile. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1960 = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toim. Ernst Nurm, Erich Raiet, Magnus Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- ÕS 1976 = Õigekeelsussõnaraamat. Toim. Rein Kull, Erich Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Erelt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toim. Tiiu Erelt. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2013 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Toim. Maire Raadik. Koost. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

OK